

משה פינצ'וק, קנקנים : סוגיות מקראיות במבט רב-תחומי
סקירה והערכה
מאת
שמואל ורגון
(פרופ' אמריטוס, אוניברסיטת בר-אילן)

הרב משה פינצ'וק, מחבר הספר **קנקנים : סוגיות מקראיות במבט רב-תחומי**, למד ושימש כר"מ בשיבות הסדר ושירת בצבא כשריונאי. כיום הוא משמש רב הקמפוס וראש המרכז למורשת ישראל במכללה האקדמית נתניה, ראש כולל "סיני" בירושלים ופעיל בארגון רבני צהר.

הספר, ששמו מעיד על תוכנו, כולל ל"ב דיונים רבי עניין בכמה סיפורים בתורה, כשסדר הדיונים ערוך לפי סדר העניינים בתורה. כיוון שהספר דן בתחום הסיפורת, מוקדש מטבע הדברים כשליש מהיקפו לספר בראשית, ואילו ספר ויקרא זוכה לשלושה נושאים בלבד. בין הנושאים המגרים לקריאה אנו מוצאים את הכותרות: "מסעו הכפול של אברהם לארץ ישראל"; "חוה ורות: מודלים של זוגיות"; "התמורות באישיותה של רבקה"; "תמר אמה של מלכות" ועוד. הספר הוא לקט של שיעורים בתורה, שנשא המחבר במשך עשרים שנה בפני קהלים שונים ומגוונים: מבוגרים וצעירים, דתיים וחילוניים, בישראל ובתפוצות.

ספרים ומאמרים רבים נכתבו על אירועים ועל דמויות בתורה, על פי דיסציפלינות שונות של הכותבים השונים. כך למשל, ספרים שנכתבו בחקר הסיפור המקראי מעידים על נקודת המבט של כותביהם המשתמשים בכלים מתחום חקר הספרות כדי לאפיין את הדמויות. כתיבה מסוג זה ממעיטה להציג מקורות ושיטות מחקר שאינם בתחום הסיפורת. אחרים בוחנים את הסיפורים מזווית ראייה המתמקדת בהווי, במנהגים ובאורחות החיים מן העבר. ישנם ספרים רבים שנכתבו במתכונת הלימוד הרבנית הקלאסית, בדרך הדרש החשובה, שבאמצעותה ילמד הקורא ערכים בסיסיים ראויים. בכתיבה הרבנית ניתן להבחין בפרשנות המדרשית הקלאסית, בפרשנות החסידית, בפרשנות הקבלית וכיוצא באלה.

הקריאה בספר החדש של הרב משה פינצ'וק יש בה משב שונה ומעניין, המעיד על רוחב הדעת ועל השכלתו הכללית הרחבה של הכותב, שהיטיב לשלב אותה בעולם התורה.

הנחתו היא, כי תובנות מדיסציפלינה אחת יכולות להאיר על דיסציפלינה אחרת. וכמו בכל סיפור טוב כן בלימוד סיפורי המקרא: ככל שהקורא מפעיל יותר תובנות בקריאתו, כך הוא זוכה להבין את הסיפור לעומקו, לחוות אותו ביתר עֶצְמָה וללמוד טוב יותר את לקחו. בדיונים בספר זה עשה המחבר שימוש במקורות רבים, לרבות ספרות העולם הקלאסי ותובנות אנתרופולוגיות, פסיכולוגיות והיסטוריות, כדי להאיר את הנושא הנדון.

כדוגמה נציג דיון קצר בפרשת יהודה ותמר (בר' לח). הסיפור פותח בתיאור מותם של שני בניו הראשונים של יהודה, ומציין שיהודה לא רצה לקיים את מנהג הייבום ולתת את תמר כלתו לבנו הצעיר שֶׁלָה, מחשש שאף הוא ימות כְּאָחִיו. עלילת הסיפור, המתרחשת לאחר מספר שנים, מתמקדת בתמר, המחליטה לעשות מעשה שישחרר אותה מעגינותה. תמר מתחפשת לזונה, פוגשת את יהודה, באה אֵתוּ במגע מיני ואף מתעברת. הסיפור כמשמעו אינו יוצר הזדהות מיוחדת עם גיבורי העלילה, שכן שתי הדמויות אינן מתנהגות התנהגות נורמטיבית, שהקורא היה מבקש למצוא במשפחה הגרעינית של תולדות עמנו. אבל לאחר קריאת הסיפור כמדרשו ניתן למצוא בדמויות, שהציג הרב פינצ'וק, נקודות להערכה ולהזדהות. נקודת המוצא של המחבר היא שיהודה הוא "ראש לשבטי ישראל" ותמר היא "אמה של מלכות", ובהיותם כאלה יש להניח שהתורה

ביקשה להציג אותם כדמויות חיוביות, ולכן נשאלת השאלה: "כיצד נכשל יהודה במעשה כה מכוער, שכל אדם הגון נרתע ממנו? [...] יהודה, ראש לשבטי ישראל, מה ראה למעשה זה?" (עמ' 108–109).

ועל כך מבקש המחבר תשובה בתלמוד (סוטה י ע"א) ובהלכות אישות (א, ד) של הרמב"ם, הקובעים שהתנהגותו לא נגדה את ההלכה, אלא הייתה תקינה בהחלט, ולכן ניתן לומר כי "כל האומר חטא יהודה אינו אלא טועה" (עמ' 108).

הרב פינצ'וק משתמש, כאמור, במדרש המובא בתלמוד, במשנה תורה לרמב"ם וכן בספרו של החכם הטורקי ר' יהודה רוזאניס (1657–1727), **פרשת דרכים – אוסף דרשותיו** (קושטא 1728), ספר שיש בו דרושים ופולפולים הלכתיים על התורה, ורואה בכל אלה מרכיב עובדתי בסיפור. לפי מקורות אלה, אין "שום איסור בדבר, שכן תמר לא הייתה נכרייה, לא הייתה אשת איש, או ספק אשת איש ולא הייתה נידה". אך המחבר איננו שלם עם קביעה זו, והוא קובע כי אף אם בזמנו לא היה איסור בעצם המעשה, שכן טרם ניתנה תורה, בכל זאת נחשב הדבר למגונה ולבלתי ראוי. התנהגותו של יהודה נשאר תמוהה בעיניו.

תמיחתו של המחבר על התנהגותה של תמר רבה יותר: "אם [ניתן לחשוב] יהודה נכנע ליצרו ברגע של חולשה ונפתה לקדשה, הרי שהדבר התרחש באופן ספונטאני, בלתי מתוכנן ובלתי צפוי. תמר, לעומת זאת, תכננה את המעשה". האם עצם התכנון יכול ללמד, שבהכירה את אישיותו של יהודה סברה תמר שניתן לפתותו? הרב פינצ'וק דוחה גם סברה זו.

להסבר תכניתה של תמר נעזר המחבר במישור הפסיכולוגיה: "תמר השכילה לחדור ולהבין את מצבו הנפשי של יהודה; היא ידעה כי בעת הזו שהוא מעורער ופגיע הרבה יותר מן הרגיל, מצוקתו חושפת אותו לפיתוי. [...] יהודה זה עתה התאלמן. ביתו ריק, אין לו אישה, ולפתע הוא מחליט לעלות 'על גזי צאנו'. אפשר להניח כי תמר פירשה את החלטתו של יהודה לצאת אל השדה עם גוזי צאנו [...] כביטוי לרצונו לצאת לחיי הפקרות שבשדה, אולי קלטה את מצבו העדין והבינה שבנסיבות אלה יש סיכוי שתוכל לפתותו".

הסבר זה גם הוא אינו מניח את דעתו של הרב, והוא ממשיך לתמוה: "כיצד אישה נעלה וחשובה, כלה בביתו של יהודה המנהיג והשופט, מעלה בדעתה להתחזות לזונה? איך ייתכן שהיא מצפה שיהודה ייפול בפח?"

ומכאן מדייק הרב בפסוקים ומגיע למסקנה בדבר פירושו של סיפורנו: תמר לא תכננה להתחזות לזונה ולא ציפתה שיהודה יבוא אליה במטרה זו. כל רצונה היה למשוך את תשומת לבו למצבה האומלל כעגונה הממתינה לייבום, ולהזכיר לו את הבטחתו כי **שְׁלָה יִיבֵם אוֹתָהּ** (לח 11). על המניע למעשה מעידה התורה עצמה: "**כִּי רָאִתָּה כִּי גָדַל שְׁלָה וְהוּא לֹא נִתְּנָה לּוֹ לְאִשָּׁה**". אלא שיהודה מתוך מצוקתו הנפשית, **טעה** ופירש את לבוש תמר ואת מקום ישיבתה כזנות, נכנע ליצרו ופנה אליה, כפי שכתוב: "**וַיִּרְאֶה יְהוָה וַיַּחֲשֹׁבֶהָ לְזוֹנָה כִּי כִסְתָה פְּנֵיהָ**" (לח 15). תמר ראתה בטעותו של יהודה פתח למימוש מטרותיה, והניחה לו לשגות בטעותו.

הרב משחזר את תכניתה התמימה של תמר: "היא תעמוד על אגם הדרך, במקום שיש ודאות שיהודה יראה אותה, בלבוש שאינו של אבלות, ובכך תזכיר ליהודה בצורה חריפה, במעין הפגנת מחאה דוממת, את הבטחתו לתת אותה לבנו שלה". אבל כאן קרה דבר, שתמר לא ציפתה לו. יהודה לא זיהה אותה ככלתו, אלא סבר שהיא קדשה. מתוך מצוקתו הוא ניגש אליה והציע לה: "**הֲבָה נָא אָבֹא אֵלֶיךָ**" (פס' 16). תמר בוודאי נדהמה, אך לא איבדה את עשתונותיה, אלא ניצלה התפתחות בלתי צפויה זו למטרותיה.

הכתוב אינו מגלה מה היו מטרותיה, אבל הדרשן גילה זאת, והרב משתמש במדרש כדי לפתור את הבעיה ולחשוף את מניעיה של תמר :

ותסר בגדי אלמנותה מעליה ותכס בצעיף... א"ר אמי חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו מקום ששמו "פתח עינים" ומה הוא "בפתח עינים" אלא מלמד שתלתה עיניה בפתח שכל העינים תלויות בו (זה פתח הרחמים), ואמרה : יהי רצון מלפניך ה' אלהי שלא אצא מן הבית הזה ריקנית (בראשית רבה [וילנא], פרשה פה ד"ה ז).

תמר לא נולדה במשפחת יעקב. היא הצטרפה למשפחה והכירה את רום מעלתה, ועל כן רצתה שילדיה יהיו מזרע יהודה, חלק ממשפחת יעקב ושותפים לייעודה – וזו הייתה תפילתה של תמר. להפתעתה ולמזלה, התפתחו האירועים בכיוון שהיה מעבר לציפיותיה. תמר זכתה להגשים את חלומה. היא ילדה תאומים ליהודה, את פרץ ואת זרח. מפרץ יצא דוד המלך, וממנו יצא באחרית הימים המשיח.

לפי הרב פינצ'וק, עיקר הסיפור בפרק הוא למעשה האסרטיביות של תמר, אישה נחושה וחכמה, שהצליחה להגשים את שאיפתה לדבוק בייעודי משפחת יעקב, למרות כל המכשולים בדרך. רעיון זה נמצא בעצם בספרו של תומס מאן, **יוסף ואחיו**, ג, עמ' 191–200, המובא בדילוגים בספר "קנקנים" (עמ' 111–112).

דוגמת שיעור זה היא דרכו של המחבר לצייר את דמויות המקרא כדמויות אנושיות חיוביות, שהקורא יכול להזדהות עם מעשיהן, מבין את מניעיהן, ויכול אפילו להיות גאה במוצא שבטי ישראל, שאף הנכרי בכנען רצה לדבוק בהם. המחבר דורש את הכתובים תוך שימוש בדרך המסורתית המבוססת על הקדמונים בהלכה, במדרש ובפרשנות היהודית מכאן, ובספרות העולם מכאן.

שוחרי תורה ישאבו נחת מתרומתו המיוחדת של הרב משה פינצ'וק לסוגה של שיעורים ודרשות על סוגיות שונות בתורה בדרך מודרנית ומעניינת.